

Олена Лопата,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: lopata@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1386-3409>

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ ІНОЗЕМНИМИ ПЕРІОДИЧНИМИ ВИДАННЯМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ПРАКТИКИ

У праці проаналізовано основні результати практичної роботи й наукових досліджень використання рецензованих електронних часописів користувачами Зали іноземних періодичних видань НБУВ, організованих і проведених згідно з визначальними приписами UN та IFLA. Розглянуто ряд актуальних документів і нормативно-правових приписів EU, UN, UNESCO, IFLA, LIBER, WSIS, спрямованих на впорядкування відносин та організацію узгоджених дій у бібліотечній галузі. Висвітлено історію формування системи забезпечення користувачів іноземними електронними журнальними документами. Проаналізовано функціональний аспект діяльності підрозділу на поточному етапі та особливості обслуговування читачів НБУВ рецензованими електронними часописами. На прикладі роботи читальної Зали іноземних періодичних видань НБУВ розглянуто нову систему бібліотечно-інформаційного обслуговування. Приведено її основні характеристики: комплексність, розширення асортименту сервісних послуг, використання методів персоналізації (клієнтоорієнтованість).

Ключові слова: документ, надзвичайні обставини, нормативно-правова база, бібліотека в інформаційному середовищі, іноземні періодичні видання, електронні ресурси, інформаційні потреби.

Актуальність теми дослідження. Від початку писемного періоду в історії людства бібліотечна справа розвивається під впливом і згідно з вимогами практики суспільного розвитку. Це зумовлено насамперед тим, що інформація – це загальнолюдська культурна цінність і водночас соціальний інститут, який організує систему духовних та матеріальних цінностей.

Бібліотечно-інформаційні потреби за своєю природою не статичні. Вони постійно змінюються під впливом зовнішнього середовища – технологічних перетворень, мобільності населення, етичних, соціокультурних трансформацій [17] (у випадку українських реалій, насамперед наслідків воєнної агресії та надзвичайного стану кінцевих років), конкретизації завдань, уточнення й зміни напрямів, методик та інструментарію наукового і виробничого пошуку. Важливе значення до того ж має еволюція суб'єктивних оцінок дійсного положення справ і поглядів споживача, зайнятого науковими дослідженнями та виробничою практикою [17, 18].

Читацькі інтереси здавна перебували в центрі уваги бібліотечної спільноти. Відповідно до того як світ інформації дедалі більше ускладнювався, перед бібліотечною наукою постало питання ідентифікації та інтеграції нових видів документів, доступних для читачів, й оптимізації доступу користувачів до бібліотечних фондів.

З наближенням до сьогодення книгозбірні отримували дедалі більше можливостей поповнювати свої фонди зарубіжною інформацією. Водночас розширювалися не лише можливості бібліотек у контексті задоволення пізнавальних запитів читачів. Розширення міжнародних інформаційних контактів сприяло розвитку обмінів у сфері наукової думки й технічних зв'язків, що, у свою чергу, стимулювало прискорення процесів творення нової наукової інформації.

Національні бібліотеки (далі – НБ) зазвичай виконують завдання, що відрізняються від інших книгозбірень [2]. Вони збирають і колекціонують автентичну документальну спадщину, формують її, оцифровуючи бібліотечні матеріали та організовуючи культурні заходи, супроводжують просвітницьку діяльність, публікують національну бібліографію тощо. НБ посідають фундаментальні позиції в розвитку співпраці з національними й міжнародними установами та організаціями.

Роль НБ у різних країнах неоднакова – вона залежить від їх місії та призначення. Здебільшого одна й та сама НБ поєднує кілька функцій, наприклад університетська та НБ, парламентська й НБ, національний архів і НБ, публічна та НБ тощо.

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) належить до 20 найбільших бібліотек світу. Вона зберігає найцінніші фонди та колекції вітчизняної й зарубіжної документальної спадщини, є провідним соціокультурним та інформаційно-аналітичним центром країни, державним сховищем творів українського й закордонного мистецтва, інших матеріалів у яких сконцентровано загальнонаціональний інформаційний потенціал, що продукується в Україні та світі.

Водночас НБУВ, разом з іншими академічними книгозбірнями (роботу яких вона курує), структурно входить до інформаційного сегмента Національної академії наук України, що генерує унікальний архів писемних пам'яток і сучасних наукових надбань академічної спільноти.

НБУВ є не лише книгозбірею – вона є провідною науковою інституцією країни, де вперше викристалізувалася ідея формування єдиної національної книжкової колекції й бібліографічного репертуару, оскільки, за авангардним задумом В. Вернадського та його однодумців, Національна бібліотека України мала б реалізувати всі притаманні зарубіжним НБ функції. За нинішніх умов виконання та втілення в життя таких ідей і проєктів має розглядатися як внесок у справу зміцнення української національної ідентичності, реконструкції історичної пам'яті, сприятиме піднесенню патріотичного самоусвідомлення, налагодженню міжнародних контактів, забезпеченню координації наукових досліджень і дієвому людському згуртуванню.

Треба зазначити, що одним з головних завдань НБУВ, від моменту її заснування до наших днів, залишається забезпечення якісного використання всіх представлених документів, а також найширшого доступу до них усіх категорій читачів книгозбірні. З огляду на пандемію COVID-19 і повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації на територію України вагомою складовою науково-комунікаційного забезпечення бібліотеки є не тільки просування в цифровому середовищі нових сервісних послуг та інформаційних ресурсів НБУВ, а й організація ефективного віддаленого обслуговування користувачів і комунікація з ними. Разом з тим діяльність НАН України потребує дедалі більшої інтеграції та налагодження дієвої взаємодії між академічними установами – інститутами й книгозбірнями.

Отже, систематичне комплексне дослідження питання використання іноземних електронних документів читачами НБУВ і з'ясування їхніх потреб є важливим й актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. У ХХ ст. кількість наукових публікацій у світі подвоювалася кожні 10–15 років [8, с. 14]. Розвиток ринку зарубіжних наукових публікацій початку ХХІ ст. визначається різким збільшенням кількості наукових статей, що друкувалися щорічно, з одного боку, та значним подорожчанням наукових видань – з іншого. Так, ціна пакета журналів спілки IEEE з 2000 по 2003 р. зросла з 25,5 тис. дол. США до 38,5 тис., тобто на 13 тис. дол. На 2010 р. мало місце прогнозоване збільшення вартості передплати до 100 тис. дол. США [8, с. 14].

Споріднена тенденція простежувалася й при розгляді цінової політики інших провідних закордонних видавництв. Наприклад, вартість перед-

плати на друковану періодику видавництва «Elsevier» з 1991 по 2001 р. підвищилися у 2,2 раза, а ціна часописів Американського хімічного товариства – утричі [8, с. 15].

Сьогодні бібліотеки функціонують в умовах стрімкого розвитку ринку новітніх інформаційних продуктів і послуг [19, 22]. За кінцевими даними, щорічно оновлюється близько 5% теоретичних і 20% прикладних знань. Якісна інформація почала бути коштовним товаром, купівлю якого може собі дозволити не кожна книгозбірня. Як постачальники інформації, разом з бібліотеками, діють конкуренти – центри-розподільники інформації та центри-генератори баз даних (далі – БД), такі «інформаційні гіганти» як Information Access Company, EBSCO, Dun & Bradstreet, Agence France-Presse та ін.

Розширення інтернет-простору, перехід від друкованої до цифрової культури істотно вплинув також на становище бібліотеки як інституції, що забезпечує керування інформаційними ресурсами й докорінно змінило форми та методи (або продукти й послуги) бібліотечної роботи. Зважаючи на публікації, ця тема почала бути досить помітною з кінця ХХ ст. і відображена в працях Л. Дубровіної, О. Онищенко, В. Попика, Т. Коваль, В. Горового, К. Лобузіної, І. Смоляр, Л. Туровської, Н. Малолетової, Р. Красій, А. Еббота, Б. Лінча, К. Сміта, Б. Стіглера, Д. Маув, Т. Котля, Л. Йі; врегульована нормативно-правовими документами EU, UN, UNESCO, IFLA, LIBER, AALL та WSIS.

Метою статті є висвітлення й узагальнення основних результатів практичної роботи, здійснюваної за сьогоднішніх реалій максимально наближено до європейських стандартів обслуговування читачів, а також наукових опрацювань використання ліцензованих електронних часописів користувачами Зали іноземних періодичних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, проведених відповідно до засадничих приписів UN та IFLA.

Виклад основного матеріалу. На Всесвітньому конгресі з бібліотечної та інформаційної діяльності «Бібліотеки, громадяни, суспільство: об'єднання для знання» (Ліон, 16–22 серпня 2014 р.) наголошувалося на тому, що загострення конкуренції спонукає бібліотеки до пошуку інноваційних підходів щодо обслуговування, що виявляється не лише в посиленні технічної бази та розширенні спектра послуг, а і в проведенні структурно-функціональних перетворень з метою підвищення ефективності взаємодії з користувачем [19].

До того ж окреслено функції сучасної національної книгозбірні – розвиток фондів як на основі обов'язкового примірника, так і на основі

обов'язкового примірника електронних документів. Комплектування фондів національних бібліотек іноземними виданнями визначається пріоритетами в наукових дослідженнях, що проводяться конкретною країною [19, 22].

У рамках Всесвітнього бібліотечного та інформаційного конгресу 18 серпня 2014 р. було ухвалено Ліонську декларацію доступу до інформації та розвитку (далі – Декларація). Визначальним постулатом Декларації є переконаність у тому, що надання загального доступу до інформації та знань за промоції та дієвого використання існуючих інформаційних і комунікаційні технологій (далі – ІКТ) сприятиме сталому розвитку й поліпшенню життя людей.

Досить докладно на Ліонській конференції аналізувалися новачії, що стосуються хмарних технологій (Cloud computing), а також питання функціонування бібліотечної мережі в рамках однієї складної наукової організаційної структури.

До найважливіших факторів, що мають істотний вплив на бібліотечну діяльність і керування науковими ресурсами, віднесено: зміни в інформаційній поведінці споживачів наукової інформації; організаційні зміни в бібліотечних мережах; модерні тенденції та досвід підтримки наукових досліджень і зміцнення іміджу бібліотеки як «відкритого простору». Роль традиційної книгозбірні (з її друкованими фондами, особливо журналами) дещо нівельовано. Бібліотеки необхідні як посередники для пошуку ліцензованих електронних ресурсів, доступ до яких у більшості країн залишається прерогативою наукових книгозбірень.

Якщо звернутися до історії обслуговування користувачів іноземними ліцензованими часописами в НБУВ, то тут імовірно визначити декілька основних етапів. У цій праці не буде надано скрупульозного аналізу попередніх стадій обслуговування читачів іноземними електронними журнальними документами (далі – ІЕЖД), позаяк це питання досить детально висвітлено в минулих публікаціях [5, 6, 7, 8, 9], а лише наведено їхні базові характеристики. Головну увагу акцентовано на новітньому періоді забезпечення й обслуговування користувачів іноземними науковими часописами. Зауважимо, що до початку ХХІ ст. читачі могли користуватися журнальними документами (далі – ЖД) та каталогами лише в друкованому форматі.

Як перший етап обслуговування користувачів ІЕЖД доцільно вказати 2000–2009 рр. Тоді зали періодичних видань (далі – ЗПВ) НБУВ було підключено до загальнобібліотечного електронного каталогу (далі – ЕК); передплачено ліцензійні ресурси славетного нідерландського видавництва «Elsevier», зокрема й наукову бібліотеку на платформі «ScienceDirect»,

реферативну базу даних (далі – БД) «Scopus»; фонд ЗПВ почав комплектуватися іноземними виданнями на носіях CD-ROM. Паралельно в підрозділі було організовано зону автоматизованого обслуговування читачів журнальними документами на компакт-дисках.

Систематичне комплексне дослідження з використання ІЕЖД проводиться з 2006 р. – від початку обслуговування користувачів ЗПВ рецензованими науковими часописами (далі – РНЧ). Аналіз читацького контингенту та інформаційних запитів користувачів електронних журнальних публікацій тих років дає змогу говорити про те, що серед читачів, які використовували у своїй роботі інформаційну продукцію видавництва «Elsevier», 28,4% становили доктори й кандидати наук; 5,2% – наукові працівники, без наукового ступеня; 22% – аспіранти; 30,3% – фахівці з вищою освітою; 14,1% – студенти.

Основними професійними групами користувачів РНЧ виявилися читачі з фізико-математичною освітою – 20,6%, економічною освітою – 12,7%, хімічною освітою – 10,7%, біологічною освітою – 7,5%, технічною освітою – 7,4%, фахівці з автоматики й обчислювальної техніки, радіоелектроніки, енергетики – 7,4%.

Читацькі запити на предметні колекції ScienceDirect було диференційовано згідно з базовими тематичними розділами та розподіленим галузевим покриттям видавництва. За результатами дослідження у 2006–2009 рр. тематичні запити користувачів періодичних видань становили: 20,1% – блок медико-біологічних наук; 52,7% – фізичних наук; 26,3% – суспільних наук.

Результати статистичного аналізу довели, що якщо у 2006 р. читачів електронних журнальних публікацій видавництва «Elsevier» більшою мірою цікавили видання блоку суспільних наук, то у 2007–2009 рр. – фізичних. Тоді ж серед користувачів ресурсу істотно збільшився відсоток читачів, що мають науковий ступінь (на 26,1%). Наукова бібліотека на платформі «ScienceDirect» становила – 16,5%, EBSCO Publishing – 5,7%, реферативна база даних «Scopus» – 3% від загальної кількості звернень користувачів до мережових ресурсів, інші електронні продукти – 5,2%.

Досвід забезпечення й обслуговування користувачів НБУВ друкованими та електронними ЖД показав, що вже на ту пору керування фондом іноземних періодичних видань потребувало комплексного підходу. Враховуючи те, що книгозбірні завжди забезпечували доступ до інформації, доцільніше казати не про створення нового напрямку діяльності, а про переформатування традиційних бібліотечних сервісів в умовах цифрового суспільства та керування ними. Це й зумовило один з мотивів реоргані-

зації Відділу обслуговування читачів літературою гуманітарного профілю, до структури якого входять ЗПВ, у Відділ комплексного бібліотечного обслуговування (далі – ВКБО) у 2010 р.

Як другий етап обслуговування користувачів ІЕЖД доцільно вказати 2010–2019 рр. Характерно, що під зовнішнім впливом (упродовж 2012 р. тривав один з наймасовіших бойкотів в історії науки: учені опонували компанії «Elsevier») відбувалася перебудова роботи безпосередньо видавництва. Знаний британський математик, філдсовський медаліст Т. Гоуерс закликав у своєму блозі в січні 2012 р. до ігнорування ельзевіровських публікацій. Було означено головні претензії до компанії: занадто висока вартість передплати наукових часописів, що є «непід’ємною» для переважної більшості університетів, проте вона гарантує видавцеві надприбутки; необхідність купувати передплату одразу на декілька часописів; підтримка компанією «Elsevier» таких «сумнівних» законодавчих ініціатив, як SOPA (Stop Online Piracy Act – законопроект, що обмежує поширення контенту в інтернеті) та Research Works Act (заборона вільного поширення результатів досліджень, що виконуються на бюджетні кошти).

До бойкоту, який отримав назву «The Cost of Knowledge» («Ціна знання»), приєдналося чимало впливових учених, фахівців з різних наукових галузей, поміж них і філдсовські медалісти. Усі вони відмовлялися співпрацювати з видавництвом як редактори, рецензенти або автори, доки «політику» компанії не буде переосмислено. Бойкот призвів до перших результатів уже за місяць: наприкінці лютого «Elsevier» відмовився від підтримки Research Works Act (який багато хто вважав «безпосередньою ініціативою» видавництва). Акт не було ухвалено. Як наслідок, компанією було оприлюднено відкритий лист із заявою щодо поступового зниження вартості передплати і викладення у відкритий доступ архівів деяких журналів. Що, безумовно, позитивно відобразилося й на забезпеченні користувачів НБУВ зарубіжними РНЧ.

Однією з визначальних тогочасних подій стала презентація на Всесвітньому бібліотечно-інформаційному конгресі IFLA (Сінгапур, серпень 2013 р.) фундаментального Звіту IFLA щодо тенденцій розвитку світової бібліотечно-інформаційної структури [11, 16].

Про підвищення інформаційно-комунікаційної ролі бібліотек, важливість культурної спадщини, доступ громадськості до ІКТ, а також необхідність медіаграмотності йшлося і в рекомендаціях серії документів Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства за останні 10 років (WSIS+10), що відбувся в Женеві 9–13 червня 2014 р. [23]. За ініціативою IFLA до програми форуму було включено й бібліотечні питання. З-поміж

головного для книгозбірень у підсумковому документі найвищого рівня – WSIS+10, «Бачення WSIS після 2015 року»:

- цифрова інтеграція як пріоритет бібліотечної діяльності;
- забезпечення зберігання цифрової спадщини шляхом запровадження цілісних, концептуальних і практичних стратегій, що підтримуються на міжнародному рівні.

Пріоритетні теми всього процесу WSIS було окреслено в Женевському плані дій [13].

У Брюсселі 6 травня 2015 р. Ліга європейських наукових бібліотек оприлюднила Гаазьку декларацію відкритих знань у цифрову епоху [14, 15]. IFLA однією з перших підтримала цей документ. Характерно, що Гаазька декларація з'явилася в той день, коли Європейська комісія опублікувала свою Стратегію цифрового ринку. У документі підкреслюється, що книгозбірні мають можливість «захопити» інформаційне суспільство та зміцнити свою роль як посередників в інтересах цифрового розвитку.

На ту пору БД електронного каталогу НБУВ було переведено в систему «ІРБІС-64», вироблено єдину фактографічну основу для запису до бібліотеки громадян України та інших держав, розроблено технічні засоби й нормативно-регулятивні документи з керування доступом до інформації та гарантування цілісності й конфіденційності БД «Читачі НБУВ». У підрозділі підготовлено і взято за основу комплекс документів, що регламентує основні засади організації та використання електронних інформаційних ресурсів, почали продукуватися електронні виставки іноземних ЖД.

Визначальною категорією користувачів РНЧ стали читачі з ученим ступенем і науковці – 64% від загальної кількості користувачів РНЧ, фахівці – 15%, студенти – 11,3%.

Аналізуючи склад користувачів РНЧ за професійно-кваліфікаційними ознаками, було виокремлено такі основні групи: з фізико-математичною освітою – 19,6%; технічною – 14,3%; хімічною – 10,7%; юридичною – 10,7%; історичною – 10,7%.

Читацькі запити на предметні колекції ScienceDirect проаналізовано та типізовано згідно з базовими тематичними рубриками та галузевим поділом, взятим за основу видавництвом на той час. Читацькі запити було диференційовано таким чином: фізичні й технічні науки – 65%; природничі – 15%; медичні – 3,75%; соціальні та гуманітарні – 15%.

Початок 2020 р. зумовив у діяльності бібліотек непередбачені труднощі. Через епідемію COVID-19 фізичне відвідування книгозбірень протягом тривалого періоду виявилось неможливим чи обмеженим. Навесні Організація Об'єднаних Націй (далі – UN) у засадничій доповіді «Зміна клімату

та COVID-19» (Climate Change and COVID-19) закликала всі країни починати прискорений перехід до цифрової економіки [10], щодо якого Конференцією UN з торгівлі та розвитку (далі – UNCTAD) виокремлено три (усього їх шість) основні тренди: дистанційна робота і використання технологій зв'язку; вплив на окремі цифрові платформи; зміна звичок споживачів [12].

Початком третього етапу обслуговування читачів ІЕЖД визначаємо 2020 р., який характеризується різким зростанням онлайн-переглядів документів на тлі істотно «просівшого» відвідування книгозбірень у всьому світі. Попри це багато НБ опанували нові форми обслуговування користувачів у режимі «цифрові послуги насамперед» (digital first), впорядкувавши роботу так, що мотивація працівників навіть зросла. Наприклад, Британська бібліотека оцінила рівень залучення своїх співробітників до робочих процесів у 2019–2020 рр. у чотири бали (за п'ятибальною шкалою), що перевищує показники за 2017–2018 та 2018–2019 рр. (відповідно – 3,94 і 3,88). Характерно, що подібні трансформації відбулися і в НБУВ узагалі, і в системі обслуговування користувачів іноземними журнальними документами (далі – ІЖД) зокрема. За даними опрацювання, проведеного Відділом наукового формування національних реферативних ресурсів НБУВ (С. Гарагуля), кількість пошукових запитів до передплатеної бази даних «Web of Science» у 2020 р. зросла в понад 4 рази проти того ж періоду у 2019 р. (червень – січень).

За перегляду структури Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій (IFLA) у лютому 2021 р. було створено спеціальний орган при правлінні IFLA – регіональну раду (далі – РР), у якій усі регіони представлено уповноваженими ідентичних місцевих відділень. Мета РР – реалізація стратегії IFLA на локальному рівні. Місцевим відділенням рекомендовано використовувати існуючі робочі зв'язки з відповідними регіональними підрозділами UN і співпрацювати з національними асоціаціями та НБ для розширення охоплення і впливу IFLA в різних регіонах.

Наприкінці 2021 р. штаб-квартирою IFLA було опубліковано Оновлений звіт IFLA (IFLA Trend Report 2021 Update) [17]. У ньому бібліотечні лідери окреслили 20 нових тенденцій, «які визначають перспективи розвитку як безпосередньо галузі, так і спільнот, які вона обслуговує», між яких «настають важкі часи та лихоліття», загострення суперечок, масштаб має значення, технологічний бумеранг, домінування світу даних, зміна методів пошуку інформації, мобільність населення, зростання популярності культурних звичаїв, єдиний глобальний бібліотечний фонд, важливість інформаційної освіченості тощо.

Потому, за результатами голосування на сесії IFLA, було обрано найкращих 10, а з них найкращих п'ять визначальних тенденцій:

- віртуальний режим став нормою – користувачі надають перевагу віддаленому доступу до бібліотечних послуг;

- проблема етичного та соціокультурного розмаїття сприймається серйозно. Усвідомлення існування дискримінації та її зростаючих наслідків приводить до радикальної трансформації бібліотечних колекцій, послуг і методів роботи;

- плата за екологічний хаос – змушує вжити радикальні заходи для уникнення серйозних катастроф у майбутньому. Усебічне керування ризиками матиме ключове значення для уникнення невивірених фатальних втрат;

- неперервність освіти – дедалі більше людей потребує перенавчання на тому чи іншому етапі життя. Бібліотеки, у свою чергу, розширюють освітню діяльність;

- нерівність посилюється – сучасні технології створюють нові можливості для тих, у кого є шанс ними скористатися. Одночасно соціальний розрив між тими, хто має доступ до ресурсів і не має, збільшується [18].

Показово, що, незважаючи на те що IFLA координує бібліотечно-інформаційну галузь, головні тенденції, означені її експертами, виявилися пророчими щодо всього інформаційного простору, зокрема й України.

Світ став іншим 24 лютого 2022 р. Під впливом «зовнішнього середовища» традиційний уклад життя кардинально змінився. За умов російської агресії, повномасштабної війни та воєнного стану в Україні, величезної кількості переселенців і внутрішньо переміщених осіб питання побудови цифрової економіки, інформаційної безпеки та захисту даних, віддаленої роботи і її дієвого консультативно-методичного забезпечення, дистанційного надання послуг – як неодноразово підкреслював у своїх щоденних зверненнях до українського народу Президент держави В. Зеленський – мають бути першочерговими та такими, що потребують невідкладного й компетентного вирішення.

На Всесвітньому бібліотечному та інформаційному конгресі в Дубліні 27 липня 2022 р. IFLA та UNESCO оголосили про початок «чергового розділу» в історії адаптації бібліотек до умов «зовнішнього середовища». IFLA оприлюднила Заяву про кібербезпеку, розроблену відповідно до стандартів Міжнародної організації зі стандартизації у сфері використання інформаційних технологій, а також повідомила про публікацію оновлення-2021 – Консолідованого видання Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD).

У рамках Програми UNESCO «Інформація для всіх» було представлено нову редакцію Маніфесту про публічну бібліотеку (The IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022) (далі – Маніфест), ухвалену 18 липня 2022 р. [20]. Паритетно, як і в Оновленому звіті IFLA, так і в новій, координованій UNESCO редакції Маніфесту IFLA наголошується, що в умовах інформаційного ринку бібліотеки мають виконувати роль суспільного гаранта рівних прав на доступ до інформації.

У першому розділі Маніфесту (The Public Library) сформульовано визначальний постулат документа – публічна бібліотека є локальним інформаційним центром, що надає доступ до всіх видів знань та інформації для всіх своїх користувачів, зокрема з урахуванням мовного й культурного різноманіття. Важливою новацією є розширення аудиторії користувачів бібліотек «за рахунок сприйняття інклюзії», доповнюючи її особами з низьким рівнем володіння комп'ютерними та цифровими технологіями, недостатнім рівнем грамотності, найперше незабезпечених верст населення – маргіналів, зубожілих, нужденних тощо.

Ключові положення Маніфесту (розділ «Missions of the Public Library») пов'язані з вирішенням глобального завдання програми – подолання електронно-цифрового розриву всередині країни та між державами, просування політики міжнародного інтелектуального співробітництва, що базується на розвитку суспільного сектору інформації. Бібліотекар є активним посередником між користувачем і ресурсами (як цифровими, так і традиційними).

Уперше в Маніфесті IFLA (розділ «Operation and management») наголошується на необхідності накопичення, оцінювання і використання статистичних даних та проведенні науково-дослідних робіт. Поточні дослідження мають бути зосереджені на оцінюванні впливу бібліотек і зборі даних. Важливим аспектом діяльності книгозбірень є розбудова партнерських відносин (розділ «Partnerships»).

У новій редакції особливе значення надається віддаленому доступу до інформації та цифрових ресурсів, а також забезпеченню загального доступу до сучасних технологій і необхідних для їх використання засобів, регламентуючих документів та матеріалів [21]. З огляду на це треба зауважити, що попри воєнний стан користувачам НБУВ було подовжено в дистанційному режимі надання доступу до міжнародного порталу знань «Research4 Life» включно до 31 грудня 2024 р., міжнародних баз даних наукової інформації – реферативної БД і наукометричної платформи «Scopus», наукометричної платформи «Web of Science» включно до 31 грудня 2023 р.

У березні 2022 р. знанієвий ресурс «Research4 Life» скасував обов'язкову передплату свого контенту для українських наукових установ і закладів вищої освіти з метою підтримки дистанційної роботи в умовах «великої» війни та воєнного стану. Усі зареєстровані інституції одержали безоплатний доступ до 74,5 тис. книг, 12,6 тис. журналів і 12 галузевих БД. Посилання для нових реєстрацій на платформі «Research4 Life» оприлюднено на порталі НБУВ.

Усі читачі, які сформували свій обліковий запис на платформі «Elsevier», отримали змогу скористатися дистанційним доступом до Scopus за вже існуючими логін-паролями. Науковцям, які раніше не зареєстрували такого облікового запису (не послуговувалися Scopus або користувалися ресурсом з робочих місць без реєстрації), можна отримати віддалений доступ до БД, надіславши запит до служби підтримки компанії «Elsevier». Для цього існує дві базові опції, докладно та зрозуміло викладені на сайті НБУВ.

Користувачі, які вже створили обліковий запис на платформі «Clarivate Analytics», мають можливість застосувати дистанційний доступ до Web of Science Core Collection за вже існуючою парою логін – пароль. Науковцям, які не створили або не зафіксували такого облікового запису, дозволено оформити віддалений доступ до Web of Science Core Collection за визначеним алгоритмом, представленим на сайті НБУВ.

Користувачі на свій розсуд обирають необхідний їм ресурс. Кількість пошукових звернень та адресність пошуку НБУВ не лімітуються та не контролюються. Однак бібліотечні працівники завжди нададуть рекомендації щодо найбільш раціонального та найбільш дієвого напрямку пошуку.

Порівнюючи таких «інформаційних гігантів», як наукометрична платформа «Web of Science», реферативна база даних і наукометрична платформа «Scopus», імовірно стверджувати, що нині 2/3 загалу наукових публікацій індексуються в обох наукових базах, 1/3 – лише в одній з них (головним чином через засадничий акцент WoS на північноамериканській науці, Scopus – на західноєвропейській). Обсяг Scopus зростає швидше, ніж WoS, водночас останній ресурс має ширший архів. Тому для вирішення завдань ретроспективного аналізу краще послуговуватися WoS, натомість для перегляду видань за останні десятиліття – Scopus.

Цей постулат підтверджують і відповіді користувачів на питання Анкети щодо оптимізації системи дистанційних бібліотечно-інформаційних послуг НБУВ (2024 р.), поширеної як поміж віддалених, так і безпосередніх (стаціонарних) читачів ЗПВ НБУВ. За попередніми результатами анкетування, переважна більшість респондентів – 84,2% – насамперед зацікавлені в реферативній БД «Scopus»; наукометричну платформу «Web

of Science» визначено пріоритетною 10,6% опитаних, міжнародний портал знань «Research4 Life» – 5,2%.

Аналіз результатів пілотного дослідження використання ІЕЖД читачами ЗПВ НБУВ дає змогу констатувати, що наразі 55% користувачів РНЧ становлять науковці та читачі із вченим ступенем; 22,2% – аспіранти; 11,4% – фахівці; 11,2% – студенти. Основними професійними групами користувачів ІЕЖД є читачі: з фізико-математичною освітою – 30%, з хімічною – 20%; фахівці з наук про Землю – 20%; філософських наук і психології – 10%.

Читацькі запити на предметні колекції (згідно з рубрикаторм «Scopus» ASJK) диференціюються таким чином: фізичні науки – 44%; медичні – 16,5%; науки про життя – 16,5%; соціогуманітарні науки – 22,1% від тематичних запитів користувачів електронної бібліотеки на платформі «ScienceDirect».

Висновки. Узагальнюючи нормативно-правові приписи UN та IFLA щодо адаптації НБ до сучасних умов, констатуємо, що їхній зміст не обмежено будь-якими жорсткими рамками, у них відображено інформацію різного характеру, починаючи від новацій із цифрової трансформації бібліотек та ідей щодо зміни моделей поведінки користувачів до урахування регіональних особливостей. Пріоритетними сферами функціонування НБ визначено:

- задоволення інформаційних потреб усіх верств суспільства;
- віртуальний режим є нормою;
- застосування цифрових інновацій;
- єдиний глобальний бібліотечний фонд;
- забезпечення рівного і вільного доступу до інформації та знань;
- адаптація книгозбірень до локальних і ситуативних умов;
- підвищення кваліфікації бібліотечних працівників та залучення в книгозбірні фахівців небібліотечного профілю;
- захист бібліотек на національному й регіональному рівнях;
- модерні тенденції та досвід підтримки наукових досліджень;
- оцінка діяльності бібліотек за новими міжнародними стандартами.

НБУВ бере дієву участь у виконанні означених міжнародними інституціями завдань. Фондами та послугами НБУВ можуть скористатися всі дорослі громадяни України, незалежно від їх соціального чи майнового стану, расової чи національної приналежності, статі, віросповідання. Сучасну систему обслуговування читачів ІЖД побудовано на принципах універсальності та персоналізованого підходу до інформаційних потреб користувача. Її визначають такі характеристики: комплексність обслугову-

вання, розширення асортименту сервісних послуг, використання методів персоналізації. Мається на увазі, що пропозиція послуг повинна відповідати уподобанням користувача (друкований або електронний ресурс), беручи до уваги його освітній статус, рівень володіння комп'ютерною технікою, пошукові звички, комунікабельність, вікові, національні, навіть регіональні особливості – при одночасній неприпустимості обмеження прав на вільний доступ до бібліотечних ресурсів, програм і засобів обслуговування.

У книгозбірні провадиться як традиційне, так і дистанційне обслуговування користувачів. Переживає часи модернізації та адаптації до дистанційного обслуговування читачів виставкова робота. Разом із традиційним форматом виставок найширшого розповсюдження набувають віртуальні експозиції, головними критеріями яких є загальнодоступність, багатофункціональність, можливість застосування діапазону технологічних рішень. Важливим кроком у представленні документних ресурсів не тільки НБУВ, а й усієї НАН України є організація та розміщення на сайті НБУВ електронних виставок нових надходжень закордонних періодичних видань науково-дослідних установ академії.

Нормативно-методичну базу та інструктивні матеріали НБ кориговано відповідно до оновлених міжнародних стандартів:

- ДСТУ ISO 2789:2016 (2789: 2013, IDT). Інформація та документація. Міжнародна бібліотечна статистика;
- ДСТУ ISO 21248:2019 (21248: 2019, IDT). Інформація та документація. Оцінка якості національних книгозбірень;
- ДСТУ ISO 11620:2016 (ISO 11620:2014, IDT). Інформація та документація. Показники функціонування бібліотек;
- ДСТУ ISO/IEC 38500:2016 (ISO/IEC 38500:2015, IDT). Інформаційні технології. Управління ІТ в організації [1, 2, 3, 4].

Завдання перепідготовки бібліотечних фахівців вирішуються завдяки регулярним проведенням науково-практичних занять і семінарів, що ґрунтуються на нормативно-правових приписах IFLA та українського уряду. Перспективу подальших досліджень становлять диференційовані інформаційні потреби віддалених користувачів НБУВ.

Список бібліографічних посилань

1. ДСТУ ISO 2789:2016 (2789: 2013, IDT). Інформація та документація. Міжнародна бібліотечна статистика: Information and documentation – International library statistics. Чинний від 2016-09-01. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 71 с.

2. ДСТУ ISO 21248:2019 (21248: 2019, IDT). Інформація та документація. Оцінка якості національних книгозбірень. URL: https://dntb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB_32-1.pdf (дата звернення: 08.10.2023).

3. ДСТУ ISO 11620:2016 (ISO 11620:2014, IDT). Показники функціонування бібліотек. Інформація та документація: Library performance indicators. Information and documentation. Чинний від 2016-09-01. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 100 с.

4. ДСТУ ISO/IEC 38500:2016 (ISO/IEC 38500:2015, IDT). Інформаційні технології. Управління ІТ в організації. URL: <http://document.ua/informaciini-tehnologiyi-upravlinnja-it-v-organizaciyi-nor31760.html> (дата звернення: 11.12.2023).

5. Коваль Т. М., Лопата О. М. Нормативно-правові ініціативи Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій (IFLA) щодо адаптації бібліотек до умов цифрового суспільства. *Б-ка. Наука. Комунікація: розвиток бібл.-інформ. потенціалу в умовах цифровізації* : матеріали міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р., Київ). Київ, 2020. С. 54–58.

6. Коваль Т. М., Лопата О. М. Перспективи розвитку національних книгозбірень в епоху цифрового суспільства (за матеріалами визначальних документів UNESCO, IFLA, AALL, ALA, LIBER, WSIS). *Бібл. вісн.* 2021. № 2. С. 3–16. <https://doi.org/10.15407/bv2021.02.003>

7. Лопата О. М. Електронні ресурси: порядок доступу та їх використання читачами наукової бібліотеки. *Бібл. вісн.* 2010. № 3. С. 8–15.

8. Лопата О. М. Сучасні інформаційні потреби користувача наукової бібліотеки на іноземні періодичні видання. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2008. Вип. 19. С. 13–32.

9. Лопата О. М. Трансформація системи обслуговування користувачів іноземними науковими часописами в умовах формування цифрового суспільства. *Б-ка. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 5–7 жовтня 2021 р.) / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. С. 91–95.

10. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to “recover better”. *United Nations* : official website. URL: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-”build-back-better”> (Last accessed: 17.02.2024).

11. Content tagged: WLIC 2013. URL: <https://www.ifla.org/past-wlic/2013/ifla79.htm> (Last accessed: 05.11.2023).

12. Digital Economy Report 2019. *UNCTAD* : official website. URL: <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2019> (Last accessed: 27.02.2024).

13. Geneva Plan of Action. *ITU*. URL: <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/poa.html> (Last accessed: 15.12.2023).

14. The Hague Declaration on Knowledge Discovery in the Digital. URL: <http://lilibereurope.eu/about-liber> (Last accessed: 03.02.2024).

15. The Hague Declaration on Knowledge Discovery in the Digital Age. *The Hague Declaration*. URL: <https://thehaguedeclaration.com/the-hague-declaration-on-knowledge-discovery-in-the-digital-age> (Last accessed: 27.02.2024).

16. International Federation of Library Associations and Institutions 2013. *IFLA Trend Report*. URL: <https://trends.ifla.org/2013-timeline> (Last accessed: 26.11.2023).

17. IFLA Trend Report 2021 Update released! *IFLA*. URL: <https://www.ifla.org/ru/news/ifla-trend-report-2021-update-released> (Last accessed: 10.12.2023).

18. IFLA Trend Report 2021 Update. *IFLA*. URL: <https://trends.ifla.org/update-2021> (Last accessed: 10.12.2023).

19. IFLA World Library and Information Congress. *IFLA*. URL: <https://www.ifla.org/annual-conference> (Last accessed: 19.01.2024).

20. The IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022. *IFLA*. URL: <https://www.ifla.org/public-library-manifesto> (Last accessed: 26.11.2023).

21. IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022. URL: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2006/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022.pdf> (Last accessed: 10.12.2023).

22. Lyon Declaration on Access to Information and Development. URL: <https://www.lyondeclaration.org> (Last accessed: 21.02.2024).

23. WSIS+10 High-Level Event. *ITU*. URL: <http://www.itu.int/wsis/implementation/2014/forum/inc/doc/outcome/362828V2 E.pdf> (Last accessed: 21.02.2024).

References

1. DSTU ISO 2789:2016 (ISO 2789:2013, IDT). *Informatsiia ta dokumentatsiia. Mizhnarodna bibliotechna statystyka [Information and documentation – International library statistics]*. (2016). Kyiv: DP “UkrNDNTS” [in Ukrainian].

2. DSTUIISO 21248:2019 (21248: 2019, IDT). *Informatsiia ta dokumentatsiia. Otsinka yakosti natsionalnykh knyhozbiren [Information and documentation – Quality assessment for national libraries]*. (2020). [in Ukrainian]. Retrieved October 8, 2023, from <https://dntb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/07/%D0>

%9 F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B B_32-1.pdf

3. DSTU ISO 11620:2016 (ISO 11620:2014, IDT). Pokaznyky funktsionuvannia bibliotek. Informatsiia ta dokumentatsiia [Library performance indicators. Information and documentation]. (2016). Kyiv: DP “UkrNDNTS” [in Ukrainian].

4. DSTU ISO/IEC 38500:2016 (ISO/IEC 38500:2015, IDT). Informatsiini tekhnologii. Upravlinnia IT v organizatsii [Information Technology. IT management in the organization]. (2016). [in Ukrainian]. Retrieved December 11, 2023, from http://document.ua/informaciini-tehnologiyi_-upravlinnja-it-v-organizaciyi-nor31760.html

5. Koval, T. M., Lopata, O. M. (2020). Normatyvno-pravovi initsiatyvy mizhnarodnoi federatsii biblioteknykh asotsiatsii (IFLA) shchodo adaptatsii bibliotek do umov tsyfrovoho suspilstva [Regulatory and legal initiatives International Federation of Library Associations (IFLA) on the adaptation of libraries to the conditions of the digital society]. In “*Library. Science. Communication: Development of library and information potential in conditions of digitalization*”. *Proceedings of the International Scientific Conference, 6–8 October 2020* (pp. 54-58). Kyiv [in Ukrainian].

6. Koval, T. M., Lopata, O. M. (2021). Perspektyvy rozvytku natsionalnykh knyhozbiren v epokhu tsyfrovoho suspilstva (za materialamy vyznachalnykh dokumentiv UNESCO, IFLA, AALL, ALA, LIBER, WSIS) [Main trends in the development of national libraries during the era of digital society (on materials of the standard legal documents UNESCO, IFLA, AALL, ALA, LIBER AND WSIS)]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 2, 3-16 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2021.02.003>

7. Lopata, O. M. (2010). Elektronni resursy: poriadok dostupu ta yikh vykorystannia chytachamy naukovoï biblioteky [Electronic resources: the order of access and their use by scientific library users]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 3, 8-15 [in Ukrainian].

8. Lopata, O. M. (2008). Suchasni informatsiini potreby korystuvacha naukovoï biblioteky na inozemni periodychni vydannia [Modern information needs of scientific library users for foreign periodicals]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskogo – Transactions of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine*, 19, 13-32. Kyiv [in Ukrainian].

9. Lopata, O. M. (2021). Transformatsiia systemy obsluhovuvannia korystuvachiv naukovymy chasopysamy v umovakh formuvannia tsyfrovoho suspilstva [Transformation of the system of customer service by foreign scientific journals in the conditions of formation of digital society]. In “*Library. Science.*

Communication: Development of library and information potential in conditions of digitalization". *Proceedings of the International Scientific Conference, 5-7 October 2021* (pp. 91-95). Kyiv [In Ukrainian].

10. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to “recover better”. *United Nations*: official website. Retrieved February 17, 2024, from <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-build-back-better>

11. Content tagged: WLIC 2013. Retrieved November 5, 2023, from <https://www.ifla.org/past-wlic/2013/ifla79.htm>

12. United Nations Conference on Trade and Development (2019). *Digital Economy Report 2019*, UNCTAD Official Website. Retrieved February 27, 2024, from <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2019>

13. Geneva Plan of Action. (2014). *ITU*. Retrieved December 15, 2023, from <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/poa.html>

14. Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche (2015). *The Hague Declaration on Knowledge Discovery in the Digital Age*. Retrieved February 3, 2024, from <http://lilibereurope.eu/about-liber>

15. Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche (2015). *The Hague Declaration on Knowledge Discovery in the Digital Age*. Retrieved February 27, 2024, from <https://thehaguedeclaration.com/the-hague-declaration-on-knowledge-discovery-in-the-digital-age>.

16. International Federation of Library Associations and Institutions (2013). *IFLA Trend Report*. Retrieved November 26, 2023, from <https://trends.ifla.org/2013-timeline>

17. International Federation of Library Associations and Institutions (2022). *IFLA Trend Report 2021 Update released!* Retrieved December 10, 2023, from <https://www.ifla.org/ru/news/ifla-trend-report-2021-update-released>

18. International Federation of Library Associations and Institutions (2022). *IFLA Trend Report - 2021 Update*. Retrieved December 10, 2023, from <https://trends.ifla.org/update-2021>

19. International Federation of Library Associations and Institutions (2014). *IFLA World Library and Information Congress*. Retrieved January 19, 2024, from <https://www.ifla.org/annual-conference>

20. International Federation of Library Associations and Institutions & United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2022). *The IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022*. Retrieved November 26, 2023, from <https://www.ifla.org/public-library-manifesto>

21. International Federation of Library Associations and Institutions & United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (2022).

IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022. Retrieved December 10, 2023, from <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2006/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022.pdf>

22. International Federation of Library Associations and Institutions & World Library and Information Congress (2014). Lyon Declaration on Access to Information and Development. Retrieved February 21, 2024, from <https://www.lyondeclaration.org>

23. WSIS (2014). WSIS+10 High-Level Event. Retrieved February 21, 2024, from http://www.itu.int/wsis/implementation/2014/forum/inc/doc/outcome/362828_V2_E.pdf

Стаття надійшла до редакції 01.03.2024.

Olena Lopata,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: lopata@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1386-3409>

Formation of the System of Providing Users with Foreign Periodicals

by V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the Context of International Library Practice

The purpose of the article is to concise coverage and generalization of the main results of research on the use of licensed electronic journals, which were conducted and are currently being conducted in the Foreign Periodicals Reading Room (hereinafter RHFP) of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (hereinafter NBUV). Methodology of the research has been based on systemic and structural approaches, on methods of comparative, logical and source analysis, including interdisciplinary approach. Scientific novelty. The report considers number of imperative documents and normative-legal measures of the EU, UN, UNESCO, IFLA, LIBER and WSIS which provide regulatory prescription of relations in the library industry. The history and priority directions for creation service system to meet users' needs in foreign electronic journal documents, are covered. The consequences of the research and practice of electronic periodicals collection forming in the NBUV were analyzed. The main results of practical work and research on the use of foreign electronic review by users of the halls of periodical publications of NBUV have been presented. Conclusion. Standard and legal initiatives of EU, UN, UNESCO, IFLA, LIBER and WSIS are summed, the priority spheres of the national libraries are determined: satisfaction all layers' of society informational needs; virtual is here to stay; data domination; a single, global collection; providing equal access to information and knowledge; modern trends and experience

in supporting research; qualifications matter; protection of libraries at national and regional level; adaptation of libraries to local and situational conditions; targeting libraries to international standards and regulating documents. The article analyzes the new system of library and information services using the example of work of the RHFP of NBUV. Its main characteristics are: complex service to users with periodicals; expanding range of information services, the use of methods of personalization in service (customer-oriented).

Keywords: document, extraordinary circumstances, regulatory and legal framework, library in information society, foreign periodicals, electronic resources, information needs.